

## İçindekiler

**Bir Başlangıç**  
Önsöz • 11

**Bir Son**  
Giriş • 15

**Birinci Bölüm**  
Görünmez Ordu • 27

**İkinci Bölüm**  
Şeytanların Savaş Alanı • 35

**Üçüncü Bölüm**  
Bilgelik Aptallıktır • 47

**Dördüncü Bölüm**  
“Az Sayıda Şehit Üzerine” • 67

**Beşinci Bölüm**  
Şu Meczup Adamlar • 79

**Altıncı Bölüm**  
Dünyanın En Muhteşem Yapısı • 95

**Yedinci Bölüm**  
Tapınakları Küçümsemek • 103

**Sekizinci Bölüm**  
Bir İfrit Nasıl Yok Edilir • 115

**Dokuzuncu Bölüm**  
Pervasızlar • 133

**Onuncu Bölüm**  
İfritlerin Kadehinden İçmek • 145

**On Birinci Bölüm**

İfritlerin Hatasını Temizlemek İçin • 161

**On İkinci Bölüm**

Carpe Diem • 173

**On Üçüncü Bölüm**

Tanrı'nın Yolundan Ayrılanlar • 189

**On Dördüncü Bölüm**

Neşenin Zulmünü Yok Etmek İçin • 199

**On Beşinci Bölüm**

Merhametli Vahşet • 209

**On Altıncı Bölüm**

Zorbalık ve Buhran Dönemi • 223

Kaynakça • 236

Dizin • 253

## Bir Başlangıç



# Önsöz

PALMYRA, MS 385 Civarı

“Mesih’i kabul edenler için suç yoktur.”

Aziz Şenuda

Yağmacılar çölden geldi. Palmyra onları bekliyor olmalıydı: Yıllardır sakallı, siyah cüppeli yobazlardan oluşan, taşlarla, demir çubuklarla ve sarsılmaz bir haklılık duygusuyla silahlanmış yağmacı çeteler, Roma İmparatorluğu’nun doğusunda terör estiriyordu.

Saldırıları ilkelce ama çok etkiliydi. Bu adamlar sürüler halinde hareket etti –sonraları sayıları beş yüzü bulan sürüler halinde– ve daha aşağı indikleri zaman onları tam bir yıkım izledi. Hedefleri tapınaklardı ve saldırıları şaşırtıcı derecede hızlı olabiliyordu. Yüzyıllardır ayakta duran büyük taş sütunlar bir öğleden sonra içinde çöktü; beş yüz yıldır duran heykellerin yüzleri bir anda parçalandı; Roma İmparatorluğu’nun yükselişine tanıklık eden tapınaklar bir günde yıkıldı.

Bu acımasızca bir işti ve hiçbir şekilde resmi değildi. Bağnazlar “kötü”, “putperest” heykelleri yerle bir ederken kahkahalar attılar; dindarlar tapınakları yıkarken, çatıları sökerken ve mezarları tahrip ederken alay ettiler. Bu muhteşem anları ölümsüzleştiren şarkılar ortaya çıktı. Hacılar gururla “O utanç verici şeyler” diye şarkı söyledi; “ifritler ve putlar... bizim iyi Kurtarıcımız hepsini ayaklar altına aldı.”<sup>1</sup> Bağnazlık nadiren iyi şiir yazdırır.

Bu atmosferde Palmyra’nın Athena\* tapınağı açık bir hedefti. Etkileyici yapı, nefret edilen tüm inananların müdanasız bir kutlamasıydı: Tektanrıcılığa anıtsal bir sitem. Büyük kapılarından içeri girdiğinizde, Suriye güneşinin parlaklığından sonra gözlerinizin içerideki serin karanlığa alışması biraz zaman alırdı. Alışınca, havanın tütüsünün keskin kokusuyla ağırlaştığını ya da belki de oradaki azıcık ışığın, inananların bıraktığı kandillerden geldiğini fark ederdiniz. Yukarı bakarsanız, kandilin titrek parıltısında, Athena’nın büyük figürünü görecektiniz.

\* Palmyra’da tanrıça, yerel tanrıça Allat ile ilişkilendirildi ve “Athena-Allat”a dönüştü.

1 Kipti hacıların şarkısı, Kristensen’den alıntı, (2013), 85.

Bu heykelin güzel, mağrur profili, Athena'nın memleketi Atina'dan uzak olsa da, düz Yunan burnu, yarı saydam mermer teni ve dolgun, hafif somurtkan ağzıyla hemen tanınıyordu. Heykelin boyutu –herhangi bir insandan çok daha uzundu– ayrıca etkileyiciydi. Belki de fiziksel boyutundan daha hayranlık uyandırıcı olan, bu nesneyi buraya getiren emperyal altyapının ve hırsın boyutuydu. Heykel, bin milden çok daha uzaktaki Atina Akropolis'i'nde duran diğerlerini yansıtıyordu; bu özel versiyon, Palmyra'dan yüzlerce mil uzaklıktaki bir atölyede yapılmış ve ardından, Suriye çölünün kıyısında küçük bir Greko-Romen kültür adası yaratmak için hatırı sayılır bir zorluk ve masrafla buraya taşınmıştı.

Yağmacılar içeri girince bunu fark etti mi? Bir an için de olsa, mermeri taş ocağından çıkarabilen, yontabilen ve ardından bu kadar uzak mesafelere taşıyabilen bir imparatorluğun gelişmişliğinden etkilenmişler midir? Sert mermerden öpülecek kadar yumuşak görünen bir ağız yapabilen beceriye sadece bir anlığına hayran kalmışlar mıdır? Sadece bir saniyeliğine bu güzellik karşısında şaşırılmışlar mıdır?

Görünen o ki hayır. Çünkü tapınağa girdiklerinde bir silah alıp tek bir darbeyle Athena'nın başına öyle bir vurdular ki tanrıçanın başı kesildi. Kafası –burnu kırılarak ve bir zamanlar pürüzsüz olan yanakları ezilerek– yere düştü. Athena'nın el değmemiş gözleri artık şekli bozulmuş bir yüzün parçasıydı.

Sadece başını kesmek yeterli değildi. Athena'nın yüzeyini kazıyan, miğferi tanrıçanın kafasından çıkarıp parçalara ayıran daha fazla darbe geldi. Bunu başka darbeler izledi. Heykel kaidesinden düştü, ardından kolları ve omuzları kesildi. Gövdesi çamurun içinde yüz üstü bırakıldı; yanındaki sunak parçalandı.

Görünen o ki ancak ondan sonra bu adamlar –bu Hıristiyanlar– işlerinin bittiğine ikna oldular ve bir kez daha çölde kaybolup gittiler. Tapınak sessizliğe gömüldü. Artık bakımı yapılmayan adak kandilleri söndü. Yerdeki Athena'nın başı, Suriye çölünün kumlarıyla kaplanmaya başladı.

Hıristiyanlığın “zaferi” başlamıştı.

**Bir Son**



## Giriş

ATİNA, MS 532

“Aynı yıldızları görüyoruz, hepimiz aynı gökyüzünü  
paylaşıyoruz, aynı dünya hepimizi kucaklıyor.  
Bir insanın gerçeği aramak için hangi bilgeliği  
kullandığının ne önemi var?”

“Pagan” yazar Symmachus

“Paganların ve putperestlerin bütün batıl inançlarının  
yok edilmesi, Tanrı’nın istediği, Tanrı’nın emrettiği,  
Tanrı’nın ilan ettiği şeydir.”

Aziz Augustinus

Melankolik bir takım olmalıydılar. MS 532’de, yedi kişilik bir topluluk, yanlarına felsefe eserleri dışında pek az şey alarak Atina’dan yola çıktı. Hepsi de bir zamanlar Atina’nın en ünlü felsefe okulu Akademia’nın üyesiydi. Akademia’nın filozofları, kendi deyimleriyle “altın bir zincir”<sup>1</sup> olan ve kesintisiz bir çizgi halinde neredeyse bin yıl öncesine, bizzat Platon’a kadar uzanan tarihlerinin izini gururla sürdüler. Şimdi ise bu zincir olabilecek en dramatik şekilde kırılmak üzereydi: Bu adamlar yalnızca okullarını değil, Roma İmparatorluğu’nun kendisini de terk ediyordu. Atina –Batı felsefesinin doğuşuna tanıklık eden şehir– artık filozofların yeri değildi.

Liderleri Damaskios, bilinmeyene doğru çıktıkları bu yolculukta onlara biraz güven aşılarmış olmalıydı. Zamanın standartlarına göre yaşlı, hatta oldukça ihtiyardı Damaskios –yolculukları başladığında neredeyse yetmiş yaşındaydı– ama güçlüydü. Metinlerine matematiksel benzetmeler serpiştiren, parlak ve son derece incelikli bir düşünürdü – ve aptallara bile isteye katlanmazdı. Filozof arkadaşlarına yazdığı iğneleyici “Kim Kimdir?”, zekâsı ya da cesaretinin eksik olduğunu düşündüğü herkes hakkında kırıcı yorumlarla doludur. Hayatında da yazılarında olduğu gibi ölçüsüz olabilirdi: Bir keresinde kayıkçının onu karşıya geçirmesini bekleyemeyecek kadar sabırsız davranıp yüzmeye karar vermişti ve neredeyse nehirde boğulacaktı.

---

1 Athanassiadi (1993), 4; Marinus, *Life of Proclus*, 26.

Damaskios'un aldığı en büyük risklerinin çoğu, çok sevdiği felsefenin hizmetinde yaşandı. Aranan bir filozofu kendi evinde barındırmış, bilinmeyeneye doğru binlerce millik yolculuklara çıkmış, işkence görme ve tutuklanma riskine göğüs germiştir. Hiç kimsenin daha azını yapmaması gerektiğini düşünüyordu. Bir keresinde küçümseyerek "Erkekler eylemsiz bir hayata erdem adını verme eğilimindedir" diye yazmıştı. "Ama ben buna katılmıyorum... köşelerinde oturup adalet ve ölçülü olmak üzerine uzun uzadıya felsefe yapan bilginler, harekete geçmek zorunda kaldıklarında kendilerini tamamen rezil ederler."<sup>2</sup>

Bir filozofun felsefe yapacağı zaman değildi. Filozofların dediği gibi "Tiran"<sup>3</sup> iş başındaydı ve pek çok korkutucu icraatı vardı. Damaskios'un döneminde evler basılarak kitaplar ve uygun görülmeyen eşyalar aranır. Bulunanlara el konulur ve şehir meydanlarındaki muzaffer şenlik ateşlerinde yakılır. Dini konuların kamusal alanda tartışılması "lanetlenmiş bir küstahlıktı" ve yasaklanmıştı.<sup>4</sup> Yasa, eski tanrılara kurban veren herkesin idam edileceğini söylüyordu. İmparatorluğun her yerinde, eski ve güzel tapınaklara saldırılmış, çatıları sökülümüş, hazineleri eritilmiş, heykelleri parçalanmıştı. Hükümet kurallara uyulduğundan emin olmak için şehrin sokaklarında, pazar yerlerinde, kapalı kapılar ardında ve evlerde olup bitenleri rapor etmeleri amacıyla casuslar, görevliler, muhbirler görevlendirmeye başladı. Etkili bir Hristiyan vaizin dediği üzere onun cemaati tıpkı bir avcının avını ağlara doğru kovalaması gibi günahkârları amansızca avlamalı ve onları kurtuluş yoluna sürüklemeliydi.<sup>5</sup>

Kurallardan sapmanın sonuçları ağır olabilirdi ve felsefe artık tehlikeli bir uğraş haline gelmişti. Damaskios'un erkek kardeşi tutuklanmış ve diğer filozofların adını vermesi için işkence görmüştü, ancak Damaskios'un gururla kaydettiği üzere, "sırtına vurulan birçok değnek darbesini sessizlikle ve metanetle karşılamıştı."<sup>6</sup> Damaskios'un filozof çevresinden oluşan diğer kişiler de işkence görmüş ve arkadaşlarının isimlerini verene kadar bileklerinden asılı kalmışlardı. Birkaç yıl önce bir filozof arkadaşının derisi canlı canlı yüzülmüştü. Bir diğeri sırtından kan akana kadar yargıç önünde dövülmüştü.

Bu vahşi "tiran"ın adı Hristiyanlıktı. MS 312'de, bir Hristiyan imparatorun Roma'da hüküm sürdüğü neredeyse ilk yıllardan beri özgürlükler aşınmaya başlamıştı. Ve ardından MS 529'da son darbe indirildi. "Paganizm çılgınlığına hizmet edenlerin", yani Damaskios ve filozof arkadaşlarının artık

2 PH, 124.

3 PH, 117C; Olympiodorus, *Commentary on the First Alcibiades*, Cameron'dan alıntı, (1969), 15.

4 C. Th., 16.4.4.2, 16 Haziran 388 tarihli.

5 AGT.

6 PH, 119.

öğretmenlik yapmasına izin verilmeyeceğine dair bir karar verildi. Daha kötüsü de vardı: Henüz vaftiz edilmemiş olanların hemen ortaya çıkıp “kutsal kiliseler”e kendilerini tanıtmaları, aksi halde sürgüne gönderilmekle karşı karşıya kalacakları açıklandı. Ve eğer biri vaftiz edilip de ardından tekrar eski pagan âdetlerine geri dönerse idam edilecekti.

Damaskios ve arkadaşları için bu yolun sonu demekti. Artık eski tanrılarına tapamıyorlar, para kazanamıyorlar ve her şeyden önce de felsefe öğretemiyorlardı. Bir süre Atina’da kalıp geçimlerini sağlamaya çalıştılar. MS 532’de, artık böyle devam edemeyeceklerini fark ettiler. Doğu’da kendisi de büyük bir filozof olan bir kralın yaşadığını duymuşlardı. Yolculuğun risklerine rağmen oraya gidebileceklerine karar verdiler. Antik dünyanın ve belki de bütün zamanların en büyük ve en ünlü okulu olan ve tarihi neredeyse bin yıl öncesine dayanan Akademia kapandı. Yolculuğun Atina ayağının ne kadar zahmetli olacağını hayal etmek imkânsız. Giderken, kahramanlarının –Sokrates, Platon, Aristoteles– yürüdüğü, çalıştığı ve tartıştığı sokaklardan ve meydanlardan geçecekler, o kutlu zamanların artık geride kaldığını hatırlatan binlerce şey görecektir. Atina’nın tapınakları kapalı ve darmadağın haldeydi. Bir zamanlar içlerinde duran muhteşem heykellerin çoğu tahrip edilmiş ya da kaldırılmıştı. Akropolis bile kaçamamıştı bu zulümden: Büyük Athena heykeli yıkılmıştı.

Damaskios’un yazdıklarının çoğu kayboldu, ancak nadiren de olsa bazı parçalar geriye kaldı ve bu parçalar Damaskios’un duygularını anlamak için kesinlikle yeterliydi. Bütün hayatının “bir sağanakla süpürüldüğünü” yazmıştı.<sup>7</sup> Birkaç yıl öncesinden başka bir Yunan yazarın yazdıkları da aynı umutsuzluğu gösteriyordu: “Biz” diye yazdı, “küllere dönüşmüş insanlarız... bugün her şey altüst oldu.” Aynı ıstıraplı şair başka bir kasvetli vecizesinde şöyle sormuştu: “Biz Yunanların, öldüğümüz ve sadece yaşıyor gibi göründüğümüz doğru değil mi? ... ya da biz yaşıyoruz da hayat mı öldü?”<sup>8</sup>

Modern tarihçiler bu dönemi, eski dinlerin öldüğü ve Hristiyanlığın nihayet egemen olduğu zaman olarak tanımlar ve “Hristiyanlığın zaferi” deme eğilimi gösterirler. Yine de “zafer” sözcüğünün özgün Roma anlamını hatırlamakta fayda var. Gerçek bir Roma zaferi yalnızca kazananın zaferiyle ilgili değildi.<sup>9</sup> Kaybedenin mutlak boyun eğdirilmesiyle ilgiliydi. Gerçek bir Roma zaferinde kaybeden taraf başkentte teşhir edilirken, kazanan taraf askerleri öldürülen, malları yağmalanan ve liderleri aşağılanan düşmanı izlerdi.

Zafer sadece bir “galibiyet” değildi, bir yok oluştu.

<sup>7</sup> PH, 42.

<sup>8</sup> Palladas, 10.90 ve 10.82.

<sup>9</sup> Bir zafer için kıstaslar değişiyordu; binlerce ölü şartı bir süreliğine bunlardan biriydi. Bir zaferin ne zaman kazanıldığına karar vermek genellikle bilimden ziyade bir sanattı. Bkz. Beard (2007).

Bu kitapta anlatılanların çok azı akademik çevreler dışında bilinmektedir. Eski bir rahibenin ve eski bir keşişin kızı olarak Galler'de büyürken ben de pek iyi bilmiyordum. Tahmin edebileceğiniz gibi çocukluğum oldukça dindar bir çevrede geçti. Her pazar günü kiliseye giderdik, yemeklerden önce dua ederdik ve her gece dualarımı (ya da en azından aynı şey olduğunu düşündüğüm istekler listesini) okurdum. Katolik akrabalar geldiğinde film izlemek yerine İlk Kutsal Komünyon, hatta bazen gerçek komünyon oynardık. Korkunç bir günahı (zaten harika bir oyun da değildi), en azından yetişkinlerden fazladan frenküzümü suyu istemek için bir fırsattı.

Dolayısıyla benim çocukluğumda çok fazla Tanrı ya da her halükârda Katoliklik vardı. Ama manastır duvarları içinde yirmi altı yıl geçirmiş olmalarına rağmen annemle babamın inancı hiçbir zaman dogmatik değildi. Eğer dünyanın kökenleri hakkında soru sorsam, Yaradılış yerine Büyük Patlama'dan bahsedilmesi daha olasıydı. İnsanların nereden geldiğini sorsam, Âdem değil de evrim anlatılırdı. Çocukken Tanrı'nın varlığını sorguladığımı hiç hatırlamıyorum – ama aynı şekilde gençken de O'nun olmadığına oldukça emin olduğumu hatırlıyorum. Sahip olduğum inanç ölmüştü ve ebeveynlerim bunu ya fark etmedi ya da umursamadı. Sanırım manastır ile dünya arasında bir yerde onların inançları da ölmüştü.

Bununla birlikte ailemde asla ama asla ölmeyen duygu Kilise'nin eğitim gücüne olan inancıydı. Her ikisi de çocukken keşişler ve rahibeler tarafından eğitilmişti; ve biri keşiş, diğeri bir rahibe olarak ikisi de öğretmenlik yapmıştı. Onların zihnini aydınlatan Kilise'nin, uzak tarihte de bütün Avrupa'yı aydınlattığına dair kuvvetli kanaatleri vardı. Rönesans'ta daha geniş bir çevre tarafından yeniden ele alınana kadar, cahil ortaçağda klasik dünyanın Latince ve Yunancasını canlı tutanın Kilise olduğunu söylediler. Tatillerde müze ve kütüphaneleri ziyaret ederdik. Küçük bir çocukken, ısıldayan el yazmalarının parıldaayan altın rengine bakar, entelektüel açıdan karanlık çağlardaki daha metaforik bir aydınlanmaya inanırdım.

Ve bir şekilde ailem buna inanmakta haklıydı çünkü bu doğrudu. Manastırlar birçok klasik bilgiyi muhafaza etmiştir.

Ama bu olgu, gerçeğin tamamından uzaktı. Aslında bu cazip anlatı, daha eski ve daha az görkemli bir hikâyeyi neredeyse tamamen gizledi. Çünkü muhafaza etmeden önce yok eden Kilise'ydi. Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda, daha önce hiç görülmemiş –ve bunu izleyen birçok Hristiyan olmayan kişiyi dehşete düşüren– bir yıkımın sancısıyla, Hristiyan Kilise şaşırtıcı miktardaki sanat eserini yıktı, tahrip etti ve eritti. Klasik heykeller kaidelelerinden düşürüldü, tahrip edildi, kirletildi ve uzuvları birbirlerinden ayrıldı. Tapınaklar temellerine kadar dümdüz edildi. Bütün imparatorluğun en görkemli tapınağı kabul edilen tapınak yerle bir oldu. Parthenon heykellerinin